

Osvrti, prikazi, recenzije

Prikaz
UDK 141.82

Henri Lefebvre:

Misao postala svijetom

Globus, Zagreb 1981.

Zagrebačka izdavačka kuća »Globus« u svojoj biblioteci »Prometej« izdala je 1981. godišne knjigu Henria Lefebvrea *Misao postala svijetom*, u prijevodu Ane Buljan.

Već sam podnaslov djela — »Treba li napustiti Marxa?« — daje naslutiti da će Marxova misao i autorov kritički osvrt na nju prožimati gotovo sve stranice ove knjige.

Svojom analizom Marxove misli Lefebvre nastoji prikazati kao netočno i neodgovarajuće svako teorijsko nastojanje koje ide za radikalnim odvajanjem onog dobrog (prihvaćenog, potvrđenog) od onog lošeg (neprihvaćenog, nepotvrđenog) u Marxovu djelu. Takvim pristupu, pom ne može se, smatra autor, adekvatno i znanstveno relevantno prosuditi do met bilo koje misli, pa tako ni Marxove.

Lefebvre ističe da ništa od onoga čemu je Marx u drugoj polovini 19. stoljeća predvidio kraj, nije, do dana današnjeg, nestalo. Naprotiv, uočavaju se tendencije širenja i jačanja države, partija, vojnog i policijskog aparata, otuđenja u radu, religiji itd.

Autor djela koje je pred nama, pita se zbog čega je mnoštvo Marxovih postavki ostalo neostvareno. Je li razlog tome određeni Marxov propust, nešto što je previdio i što mu više nije omogućavalo točnu anticipaciju društveno-historijskog razvoja, ili je pak posrijedi nešto drugo?

Lefebvre smatra da je Marx previdio jedan fetiš koji ga je stajao popriličan

broj hipoteza koje su se danas pokazale pogrešnim. Marx je, smatra Lefebvre, poštedio fetiš apsolutnog znanja, preuzet od Hegela. On vjeruje u moć znanja, u napredak koji je neograničen i kojeg ništa ne dovodi u sumnju, u revoluciju i razvoj pomoću znanja koje sustavno ovladava prirodom i svijetom. S te pozicije Marx nije mogao u cijelosti sagledati i onu negativnu, tamnu i opasnu stranu koju sobom donosi znanost i bezgranično povjerenje u njezine mogućnosti. Bili bismo nepravdani i površni ako u Marxa ne bismo otkrili ipak i određenu dozu skepse i upitnosti u odnosu na galopirajući razvoj znanosti i »neograničenu« moć znanja. Ti trenuci u kojima je i sam Marx naslućivao moguće opasnosti koje sobom donosi opće poznanstvljenje svijeta i prožimanje znanstvenog uma svega onog što jest, samo su u rijetkim naznakama prisutni u njegovim djelima.

Usprkos kritičkom odnosu prema Marxu i njegovoj misli, istupajući radikalno antidogmatski, Lefebvre inzistira na vraćanju izvornom Marxu, a ne njegovim mnogobrojnim interpretacijama. »Ironija: zašto ne kažemo da su Marx i njegova misao sami bili skriveni (falsificirani) i da ih danas treba otkriti?« (str. 85) Marx, smatra Lefebvre, ne ostaje u okviru filozofije, već je pojmom praxisa nadmašuje. Pritom on ne napušta filozofsku težnju za spoznajom istine i cjeline, ali je nastoji ostvariti jednim nespekulativnim putem.

Treće poglavlje knjige u cijelosti je posvećeno općoj shemi kojom Lefebvre nastoji objasniti suvremenost — od moderno strukturiranog prostora i suvremenog doživljavanja i poimanja vremena do moderne države i samog marksizma. Sve što jest, smatra Lefebvre, podvrgnuto je djelovanju trodjelne sheme: homogenost, fragmentarnost i hijerarhizacija.

Kroz navedenu shemu autor objašnjava rad i proizvodnju u razvijenoj tehničističkoj civilizaciji, zaključujući da je rad danas: (1) obuhvaćen mrežom je-

dnakovrijednosti, istorodan i pretvoren u ponavljanje manje-više *ad nauseam* jednakih monotonih radnji (= homogen), (2) detaljnom specijalizacijom u-sitnjen na djeliće proizvodnog procesa (= fragmentiran) i (3) hijerarhiziran, jer su svi poslovi strogo rangirani, od tehno-menadžerskog vrha do dna, s masom gotovo identičnih poslova, pri čemu se svaki stupanj na hijerarhijskoj ljestvici poslova drugačije vrednuje.

Za razliku od prostora, vremena, rada, znanja itd. jedino se država ne uklapa u shemu: homogenost-fragmentiranost-hijerarhizacija. Suvremena politička država, paradoksalno, s jedne je strane rezultat djelovanja navedene sheme, a s druge strane njen tvorac. Država djeluje prema toj shemi ali je ujedno i stvara, da bi se povratnom vezom i sama »ubacila« u njene okvire potčinjavajući se tako onome što je sama stvorila. Lefebvre smatra da se upravo »primjenom« trodjelne sheme na modernu političku državu, homogenizacija, fragmentarizacija i hijerarhizacija pojavljuju kao univerzalan i globalan način postojanja tehnicističke civilizacije. Odnos država-homogenost vidljiv je u svjetskom sistemu država (OUN), u birokraciji i jedinstvenom snažnom »tijelu« tehnokracije koja vlada masom birokrata. Moderna država funkcioniše kao univerzalna, te se stoga i proširila do nivoa samog svjetskog.

Po mišljenju autora, navedena trodjelna shema implicitno se nalazi i u Marxa. Shema koja izražava zamor i iznemoglost radnika, psihičku otupjelost i umor, razmrvljenost u homogenosti, hijerarhijske odnose u velikim suvremenim tvrtkama, bivanje kao ponavljanje i vraćanje uvijek istog itd., u Marxa je prisutna virtualno, tek u naznakama, kao mogućnost. Ona negativna mogućnost, dakako. Upravo se ta negativna mogućnost, koju je ostavila otvorenom Marxova misao, implicitno je sadržavajući, u potpunosti ostvarila.

Marxova misao se, dakle, ipak ostvarila (postvarila), »ali onime što je opovrgla, onime što je definirala kako bi ga spriječila da uđe u postojanje. Tako da ta misao, ostvarujući se, sebe poriče

i možda negira — što je očekivala da će učiniti proletarijat!« (str. 156)

Tako, paradoksalno, ali ipak na kraju ostaje »pobjeda te misli čak i u njezinu porazu, jer se ostvaruje *shema najgorega*, sadržana u toj misli.« (str. 158, potcrt. H. Lefebvre)

Odgovarajući na pitanje sadržano u podnaslovu knjige — »Treba li napustiti Marxa?« — Lefebvre daje eksplicitan odgovor: ne!, jer je Marxova misao otvorena mogućnosti, ona je teorija virtualnog, a ne realnog — kao onog već ostvarenog, statičkog, niti nužnog — u smislu linearnog determinizma. Kako naglašava autor, suvremeni marksizam stoji pred teškoćom ponovnog oživljavanja pojma virtualnosti, prisutnog u filozofiji još od Aristotela. Autentična Marxova misao otvorena je mogućnosti u tendenciji, promjeni, te stoga i novim analizama.

Govoreći o potrebi stvaranja i razvijanja kritičke društvene teorije, na samom kraju knjige Lefebvre kroz pet točaka daje svoje viđenje »najpovoljnije budućnosti«, koje se sastoji:

1. U potrebi kritičkog sagledavanja doprinosa Marxove filozofije kao i nekih posebnih znanosti (npr. teorije informacija);

2. U nužnosti sagledavanja fenomena svjetskog, onog globalnog, pomoću kritičkog osvrta na filozofiju, naročito Heideggera i Axelosa;

3. U uzimanju u obzir i fenomena poput ludičkog i tragičkog, prostora i mogućnosti;

4. U kritičkoj analizi suvremene društvenosti, položaja i uloge radničke klase razvijenog kapitalizma i tzv. srednjih klasa.

5. U pokušaju definiranja odnosa lokalnog, regionalnog, nacionalnog i svjetskog na sveobuhvatnom nivou.

Filozofija, znanost, ekonomija itd. nastavljaju se. Što se s njima događa, u kojem pravcu idu te gdje će stići i do kakvih spoznaja doći kritička misao vjerna autentičnoj, nedogmatiziranoj i ne-institucionaliziranoj Marxovoj misli, ostaje tek u tendenciji, u pozitivnoj ali i

negativnoj latentnosti mogućnosti što izranjaju iz vremena. Kao što i sam autor kaže: »(...) ovo se djelo otvara tim pitanjima i zaustavlja se pred njima«.

Marina Čulinović

Prikaz

UDK 316.77+659.2:331.105/497.1

Pavao Novosel:

Sindikata u informiranju radnika

Primijenjena komunikologija
Sindikalna škola Hrvatske »Josip Cazi«, Zagreb 1988.

Ovaj rad prof. dr. P. Novosela sinteza je najvažnijih dostignuća komunikologije namijenjena unapređivanju komunikacijskih procesa u radnim organizacijama.

Osnovni problemi koje autor razmatra su slijedeći: što je komunikacija, kakva je njena uloga u razvijanju rada i društvenih odnosa, kako efikasno komunicirati, struktura i funkcija komunikacije i opće značenje dobrog komuniciranja za unapređivanje proizvodnosti rada i odgovarajućih proizvodnih odnosa.

Djelo je namijenjeno svim sindikalnim rukovodiocima i svim radnicima, jer se, kako to naglašava i sam autor, danas više ne može postići sretan spoj između znanstvene produkcije i rada bez dobrog vertikalnog, horizontalnog i dijagonalnog komuniciranja.

Analizirajući aktualno stanje u komunikativnim procesima u našim radnim organizacijama, dr. Novosel je došao do poraznih rezultata: oko 40% radnika nije dovoljno informirano, oni ne znaju kako funkcionira njihova radna organizacija i do štrajkova dolazi najčešće zbog pogrešaka u komuniciranju odnosno zbog nedovoljne informiranosti radnika.

To je autora i potaklo da pokaže kako bi trebalo komunicirati u radnim organizacijama, ako želimo ostvarivati racionalniju proizvodnju i samoupravne društvene odnose.

Ovaj rad je zato konkretan odgovor na pitanje: Što uvjetuje razvoj optimalnijeg komuniciranja u radnim organizacijama? Prema mišljenju autora, najprije treba usavršiti i razviti veze (kanale) komuniciranja, odrediti razloge, ciljeve, svrhe i motive komuniciranja, učiniti informacije pristupačnima po obliku (žanrovski), funkcionalnosti i sadržaju, stvoriti povoljne društvene i ostale uvjete za komunikaciju, ocjenjivati i prilagođavati potrebama efikasnosti komuniciranja, uočiti sve sudionike komuniciranja i, na kraju, unaprijediti upravljanje kao proces reguliranja.

Iz toga modela sistema javnog komuniciranja u radnim organizacijama autor izvodi sve segmente koji sudjeluju u komunikacijskom procesu. Posebnu pažnju dr. Novosel tako posvećuje strukturi informacije, njezinu adekvatnu izrazu i semantičkoj vrijednosti. Budući da se sada informacije plasiraju bez selekcije s obzirom na njihovu semantičku vrijednost, nužno je da se svaka javna informacija vrednuje prema stupnju novosti i mogućnosti da bude operabilna u nekom području ljudske djelatnosti. S druge pak strane, izraz i jezik kojim se informacije priopćavaju previše je birokratiziran, olinjao, pun nepotrebnih redundancija te takve informacije radnici više i ne žele slušati. To su informacije koje podržavaju tzv. prazni hod, te se čini kao da se nešto događa, a u stvari sve stoji, pa čak i stagnira.

Dr. Novosel obrađuje i problem učinkovitosti komunikativne djelatnosti. On te učinke dijeli na formativne i katetičke. »Formativni efekti ... se odnose na efikasnost djelovanja organizacije. Ispitivanja su pokazala da otvorena i zdrava komunikacijska klima vodi povećavanju produktivnosti rada, smanjenju škarta, čuvanju strojeva, štednji materijala, manjem broju izostanaka, smanjenju broja bolovanja i nizu drugih pozitivnih učinaka.« (str. 29) Što se pak tiče katetičkih efekata, oni se »uglavnom javlja-

ju u obliku negativnih očekivanja u odnosu na različite kanale komunikacije... Poznata pojava bacanja delegatskih i sličnih materijala od strane onih kojima su namijenjeni, i to prije nego što se čak i zavirilo u njihov sadržaj.» (str. 30)

Kao informacija i kao poticaj za samoupravno, odgovorno, ravnopravno i objektivno komuniciranje ovaj priručnik je vrlo važan, jer bez odgovarajućeg, slobodnog, dvosmjernog i argumentiranog komuniciranja, po principu svi, sa svima, o svemu i potpuno, ne može biti angažiranog sindikata. Zato valja pohvaliti sindikat koji je izdao ovaj rad, budući da je to jedan od znakova kako sindikat u traženju samoga sebe i sadržaja svojeg rada ne može mimoći problem unapređivanja javnog komuniciranja radnika. Solidno, dvosmjerno i argumentirano komuniciranje je prva pretpostavka za podizanje povjerenja radnika u sindikat. Kao što kaže i dr. P. Novosel, »sindikat se ne može odreći svoje vodeće uloge u razvijanju konkretnih samoupravnih odnosa, tj. humanih, demokratskih i pravednih odnosa među njima. U tom je sklopu razvoj komuniciranja i informiranja jedna od kritičnih točaka koju mora najozbiljnije uzeti u obzir ako je svjestan svoje uloge i historijske odgovornosti.« (str. 31)

Ovakve informacije i praktični priručnici danas su nam osobito potrebni, jer se samoupravno društvo, samoupravno orijentirana robno-novčana privreda i samoupravni međuljudski odnosi ne mogu razvijati bez afirmacije i realizacije samoupravnog sistema javnog komuniciranja, u kome jedni neće biti poučavatelji i komunikatori, a drugi samo objekti i recipijenti, nego će svi radnici i građani postati KOMUNIKANTI, ravnopravni i slobodni sudionici javnog raspravljanja (izravno ili putem masmedija) koji će metodama usuglašavanja, sporazumijevanja i konsenzusa, pomoću što potpunije argumentacije svojih mišljenja i stavova, dolaziti do najobjektivnijih informacija koje će biti podloga za donošenje odluka i zasnivanje aktivnosti u svim područjima rada, života i stvaralaštva.

Mario Plenković

Prikaz
UDK 17

Ante Pažanin:

Metafizika i praktična filozofija

Izazov mogućeg povijesnog racionaliteta
»Školska knjiga«, Zagreb 1988.

Knjiga »Metafizika i praktična filozofija« je zbirka samostalnih radova koje međusobno veže jedna zajednička misaona nit koncentrirana na promišljanje smisla praktične filozofije kao podloge za zasnivanje niza parcijalnih znanosti koje se bave politikom i političkom praksom.

Smisao praktične filozofije autor promišlja u velikom dijakronijskom rasponu od Aristotela do danas. Od Aristotela se počinje, jer je on zaista duhovni začetnik praktične filozofije kao filozofije phronesisa. S obzirom na tu osnovu misao dr. Pažanin napušta uobičajenu podjelu Aristotelovih analiza i zalaže se za autentični Aristotelov izriječ od postojanju tri osnovne filozofije prema tri osnovna modusa ljudske egzistencije: bios poietikos (život proizvodnja), bios politikos (politički život) i bios theoretikos (teoretski život). Logika kao organon ne spada u ove podjele, jer se odnosi na metodu, rad samoga uma kao takvoga, pa je kao pretpostavka za znanosti općenito prisutna u sva tri modusa.

Referirajući zašto je stavio u prvi plan svojih analiza upravo i samo praktičnu filozofiju, autor naglašava da je to zbog toga »što sadašnju situaciju karakterizira u filozofiji obnova ili rehabilitacija praktične filozofije. Može se slobodno reći da više od dvadeset godina evropskom filozofijom dominiraju praktična i politička pitanja, na koja se primjereno ne može odgovoriti niti pomoću općenitih ontoloških sistema niti pomoću univerzalnih moralnih teorija i prirodopravnih konstrukcija« (str. 64). No isto tako i zbog toga što se na ta pitanja ne može odgovoriti ni voluntarizmom

tzv. spontanog, liberalnog djelanja. Kako kaže sam autor, »nasuprot dominaciji diskurzivnog mišljenja i modernom reduciranoj umnosti na operativno-instrumentalno mišljenje, koje u svojim raznim varijantama od pozitivizma i scientizma preko metateorije i analize jezika do komunikativnog djelovanja konsenzusne teorije zapravo reducira svo mišljenje na jednu vrstu uma ili racionalnosti, *noetičko mišljenje* postaje sve više nasušna potreba suvremenog doba« (str. 81). I to je zapravo legitimiranje teme kao i naznaka svrhe same knjige u kojoj autor želi promisliti mogućnost čvrstog zasnivanja šarolike ljudske zbilje djelovanja koja se sastoji od beskrajnih oblika i podoblika a koji se kao samosvrha svode na teoriju i praksu, odnosno njihove vrhunske znanosti: metafiziku i praktičnu filozofiju.

Kako je i Aristotel postavio isto pitanje: što je ljudsko dobro (to anthropion agathon) ili činidbeno dobro (to praktion agathon)? od toga pitanja započinje svoju analizu i dr. Pažanin, jer se bez odgovora na to pitanje ne može utemeljiti nikakvo razumno političko niti praktično djelovanje. Da bi bila moguća jedna racionalna filozofija politike, da bi se izbjegli plitki makijavelistički voluntarizmi, koji suvremeni svijet sunovraćaju u bezdan do apokaliptičkog samouništenja, nužno je pokušati saznati kako postati »bolji«, kako ostvarivati samoga sebe kao racionalno biće sposobno za konstruktivan život u ljudskoj zajednici. Pažanin se solidarizira s osnovnom Aristotelovom mišlju da se do toga uglavnom dolazi praktičnim znanjem ili razboritošću (phronesis) a ne samim tzv. čistim noetičkim mišljenjem. Mudrost kao mišljenje samoga mišljenja, kulminira u metafizici, kao najviša krepost uma — ali ona ne sudjeluje u konstituiranju etičkih kreposti i zasnivanja racionalne politike kao uspjele regulacije svih čovjekovih relacija s drugim čovjekom. Aristotel misli, a to nije strano ni autoru, da se postaje dobar (savršen) samo na jedan od tri načina: po naravi, po navadi i po pouci. Budući da prvi način nije u našim rukama (jer je to područje protodeterminacija čovjeka), Aristotel ga

isključuje iz svojih kalkulacija meliorativnih zahvata. A kako dokaz i pouka nemaju također u svih ljudi istu snagu, Aristotel i edukaciju pomoću riječi, potcjenjuje i odbacuje. Prema tome njemu ostaje jedino modus postajanja dobrim »po navadi«, što u današnjoj terminologiji znači u procesima socijalizacije, i slobodnog praktičkog djelovanja slobodnog i odgovornog (riskantnog) praktičnog uvježbavanja optimalnih oblika ponašanja. I to u zajednici s drugim ljudima!

Oboružan ovim aristotelijanskim polazištima autor u drugom dijelu analizira brojne pokušaje rekonceptualizacije praktične filozofije u suvremenom svijetu, posebno u evropskom misaonom krugu. Tu modernu analizu započinje s Husserlom, jer se, prema njegovom mišljenju »Husserl pokazuje kao mislilac ljudske prakse« (str. 139). Više pažnje dr. Pažanin poklanja djelu J. Rittera, budući da Husserlova fenomenološka metoda ne uspijeva dijalektiku praktičnoga »niti ustanoviti a kamo li je razviti« (str. 140). »Ritterova svjetskopovijesna zasluga sastoji se u tome, što je u doba prvčata modernizacije suvremenog svijeta pokazao da se životni smisao za historiju kao za »sumu iskustava što ih je čovjek stekao sa sobom i sa svijetom« ... ne smije prepustiti ni tehničkim ni prirodnim znanostima ni iracionalizmu i pragmatizmu svakidašnjice, nego da taj smisao i njegove zbiljske razloge valja istražiti, objasniti i razumjeti na njima primjeren način na razini suvremene svjetske povijesti pomoću duhovnih znanosti« (str. 158).

U interpretaciji mjesta i uloge M. Horkheimera kao jednog od osnivača Frankfurtske škole autor polazi s tih ritterovskih i svojih pozicija, jer »biti teoretski pesimist, a praktični optimist« (str. 197) — to je bit otvorene praktične filozofije koja nikada nema, niti može imati, osiguranu ontološku ili bilo koju drugu superpozicijsku garanciju u pogledu znanja što je vrhunsko dobro i kako ga ostvarivati, nego mora da se u dijalektičkom polju Zwischenpositiona ufa samo u sebe i svoj odisejevski poduhvat. Međutim, da bi se u tome vječno

otvorenom i nesavršenom iskoračivanju prema budućnosti suzbio voluntarizam, koji je ljudima i povijesti nanio neprocjenjive štete, dr. Pažanin sve svoje analitičke snage uperuje na traganje za formulom optimalnog ponašanja sa što manje grešaka i rizika, tj. za nekom notičkom bazičnom sviješću koja mu garantira da što racionalnije shvati sebe, društvo i svijet u kojem živi i eksperimentira sa sobom i drugima u vječnoj potrazi za slobodom. Rezultat tih njegovih napora je sadržan u posljednja dva rada: »Politika i demokracija u doba tehnike« i »Filozofija politike i originarno iskustvo povijesnog svijeta«. Kao profesor filozofije politike, on u kontekstu ovoga problema postavlja pitanje: Što je ono političko i što je uopće politika? Kako u odgovorima na to pitanje postoji novovjeko »makijavelističko shvaćanje politike kao tehnike, tj. umijeća ili vještine vladanja i držanja građana na uzdi i u pokornosti« (str. 199) i aristotelovska koncepcija »da je politika ozbiljenje zajedničkog dobra građana kao građana, da je ona realizacija ili ispunjenje dobrog, pravednog i sretnog života svih građana kao slobodnih i jednakih pripadnika polisa« (str. 200), autor se priklanja aristotelovskoj koncepciji i vjeruje da se može prevladati razbuktali makijavelizam (koji se posebno do bestijalnosti ostvario u Hitlerovom i Staljinovom društvenom projektu) ako se »u razumijevanju politike i političkog djelovanja pođe od jedinstva *politike i etike*, a ne od identifikiranja političkog i socijalnog« (str. 233). »Uspostavljanjem toga odnosa oprostili bismo se od novovjekog makijavelizma i hopsizma te njihova lažnog zahtjeva da se i za sferu političkog života može razviti ista znanstvena točnost kao i za prirodna i tehnička tijela« (str. 233). S tim u vezi autor opravdano naglašava kako se suvremena filozofija politike ne može razvijati primjenom neke općenite teorije »bilo ontološke, metafizičke ili kozmološke, bilo fizikalne, tehničke ili ekonomske, bilo neke općenitije metodologije ili metateorije ili kibernetike na praktično djelovanje, jer da bi se ona primjereno raz-

vijala valja istražiti i izraziti svojevrsnu logiku praktičnoga uma« (str. 233). A to je rasudna svijest kojom se uspostavlja epohalna sinteza svih parcijalnih spoznaja. »Bez udjela te vrste uma, čiju sposobnost Aristotel naziva *phronesis*, svo naše čudoredno ponašanje i djelovanje bilo bi izvrgnuto slučajnostima i iracionalizmu, a njenim razvitkom ozbiljuje se najviše dobro kao ljudsko dobro.« (str. 234). Zahvaljujući tome izbjegavanju dogmatizma i iracionalističkog voluntarizma, smatra autor, moguće je prevladati sadašnju posvemašnju zbrku u promišljanju kontemporalne praktične filozofije koja bi bila racionalna baza za sve društvene i tehničke znanosti odnosno za sve oblike ljudskog svrsishodnog ponašanja. »Originarno iskustvo nije ni kontemplativno promatranje ni puko gledanje nego umni uvid, koji kao sposobnost poimanja i razumijevanja neke sfere u njezinoj vlastitosti i samopokazivanju otvara horizont cjeline svijeta i poput Aristotelova *phronesis*a omogućuje naše svjetovanje i odlučivanje kao ono što mi izražavamo u našem pripovijedanju i potvrđujemo svojim djelovanjem.« (str. 240).

Kako je ovaj posljednji citat ujedno i autorova osnovna misao i poanta cijele knjige, obavezni smo da ga i prokomentiramo. Ako se ove misli prevedu na svakidašnju zbilju i praktični život u njegovoj pojavnosti prvoga stupnja, onda to znači jedan pledoaje za racionalnije, regulacijsko uređivanje svih međuljudskih odnosa u smislu šeste Marxove teze o Feuerbachu, jer i Marx vidi bit čovjeka u sveukupnosti čovjekovih međusobnih relacija najprije s drugim ljudima, a onda i s prirodom i samim sobom. Pažaninova politička filozofija suvremenosti zato opravdano smjera na jednu regulaciologiju, melioraciju, transformaciju koja, potaknuta i vođena stalnim čovjekovim eksperimentom u svijetu (E. Bloch), nastoji realizirati čovjekov »uspravan hod na nastanjivoj Zemlji — bez tiranije tvornice, bez tvornice tiranije« (E. Bloch). Kako autor smatra, danas imamo sve pretpostavke, teoretske i praktične, da se takva koncepcija sveopće regulacije i ostvari, ali

isto tako, treba naglasiti, imamo i dobro nam poznatu i prezentnu jugoslavensku krizu (a pored nje i niz drugih u svijetu). Hoće li te krize biti limit, i to neprekoračiv, ovome povijesnom izazovu i realnoj mogućnosti da svijest izide iz svoje pretpovijesti i počne se racionalno strukturirati?

Juraj Plenković

Prikaz

UDK 316.323.72(497.1)

Josip Županov:

Sociologija i samoupravljanje

II. dopunjeno izdanje, »Školska knjiga«, Zagreb 1987, str. 272

Mada u Jugoslaviji postoji već brojna znanstvena i publicistička literatura koja obrađuje problematiku samoupravljanja s raznih aspekata, još uvijek nedostaju izvorna znanstvena djela koja multidisciplinarno promatraju problem samoupravljanja u širem kontekstu. Josip Županov u jugoslovenskim i širim relacijama vrsni je poznavalac problematike samoupravljanja, ne samo sa sociološkog aspekta, i svako njegovo djelo značajan je prilog marksističkom tumačenju odnosno objašnjavanju ove žive materije. Bavljenje problematikom sociološkog (i šireg) aspekta samoupravljanja u Jugoslaviji Županov, poput nekih drugih domaćih autora, nije ograničio isključivo na analize teorijske i ideološko-političke razine procesa samoupravljanja, već je empirijske podatke podigao na nivo teorijske analize i na tome temeljio proces naučnog zaključivanja. Prof. Županov smatra da jednom utvrđene iskustvene podatke valja stalno provjeravati, što je i značajan razlog potrebe da se stari empirijski podaci objasne u svjetlu aktualne jugoslovenske situacije.

Ograničićemo se na isticanje nekoliko primarnih pitanja koja su obrađena u studiji prof. Županova *Sociologija i samoupravljanje*, a koja imaju univerzalni značaj.

U posebnom dijelu studije prof. Županov obrađuje problematiku odnosa radničke klase i društvene stabilnosti u Jugoslaviji. Ovo poglavlje je interesantno i zbog toga što problem nastoji promatrati virtualno a ne statički.

Autor ističe postojanje interesantne protivrječnosti jugoslovenskog društva u čitavom periodu razvoja radničkog i društvenog samoupravljanja. Ona se sastoji u tome da i pored toga što ekonomska situacija u čitavom društvu postaje sve teža, politička situacija i dalje ostaje dobra. I pored stalnog pada životnog standarda masi stanovništva (nekima i ispod egzistencijalnog minimuma), izostaju veliki protesti i štrajkački pokreti. Županov taj fenomen objašnjava postojanjem specifične »koalicije« između radničke klase i političke birokratije. Da bi potkrijepio tu pretpostavku, autor kao primjer navodi rezultate empirijskog istraživanja o položaju i kulturi mladih radnika u SR Hrvatskoj 1982. godine. Podaci koji su dobiveni tim istraživanjem pokazuju da i onda kada je ekonomska situacija osobito teška, ova svojevrsna koalicija između elite i radničke klase ostaje nedirnut. Velika većina ispitanika prihvaća službenu ideologiju.

Sadržina ovog odnosa između političke birokratije i radničke klase sadržana je u tome da je radnička klasa pozvana da ostvaruje istorijske interese čitavog društva, a elita (politička) je pozvana da u ime radničke vrši efektivnu vlast, pri čemu prihvatanje službene ideologije od strane radničke klase pruža društveni i politički legitimitet političkoj birokratiji. Županov konstatuje da ta komunikacija između elite i radničke klase čini solidan temelj društvene stabilnosti u uslovima ekonomske krize koja se sve više zaoštrava.

Postavljajući pitanje da li bismo danas dobili iste ili slične rezultate takve ankete, autor aktualizira ovo pitanje, odnosno nastoji relativizirati postojeća is-

kustva. Pritome treba imati u vidu da je u posljednjih nekoliko godina ta koalicija između elite i radničke klase bila podvrgnuta velikim opterećenjima i naporezanjima. Županov smatra da to nije oslabilo ovu komunikaciju koja predstavlja temelj stabilnosti jugoslovenskog društva.

Mada se radi o koaliciji nejednakih, u kojoj patron (elita) štiti radničku klasu osiguravajući joj minimalni dohodak i velika socijalna prava, koalicija još uvijek nije dovedena u pitanje.

Drugi značajan problem čijim se sociološkim aspektom bavi prof. Županov odnosi se na evoluciju samoupravnog preduzeća u jugoslovenskom društvu. Autor vrši teorijsko-metodološku distinkciju između kategorija samoupravljanje i radničko upravljanje — što je još uvijek sporno pitanje u teoriji samoupravljanja. Samoupravljanje znači autonomiju u odnosu na državnu vlast, pa samoupravno preduzeće ili radna organizacija označavaju organizaciju koja je autonomna u odnosu na državne organe. Radničko upravljanje znači vlast odnosno stvarnu kontrolu i uticaj radnika nad aktivnošću preduzeća. Problem konstruisanja različitih (teorijski) modela samoupravnog preduzeća autor razmatra polazeći od četiri osnovne premise: 1) stupnja samostalnosti preduzeća, 2) oblika upravljanja, 3) pitanja donošenja ključnih odluka, 4) cijeva preduzeća. Kombiniranjem tih elemenata i njihovom komparacijom sa društvenom efikasnošću u periodu 1950—1970. godine, Županov konstruiše sledeće modele samoupravnog preduzeća:

- I. Etatistički model,
- II. Grupno-poduzetnički radni model,
- III. Grupno-poduzetnički kombinovani model,
- IV. Grupno-poduzetnički akcionarski model,
- V. Globalni samoupravni (klasni) model.

U praksi nije postojao nijedan čisti model samoupravnog preduzeća sem možda prvog modela (etatističkog) u

prvom periodu razvoja samoupravljanja. Uglavnom se u različitim periodima ostvarivanja samoupravljanja mogu ustanoviti mješoviti modeli. Najčešće se radi o mješavini elemenata etatističkog modela i modela globalnog samoupravnog preduzeća. U čitavom periodu dominira uglavnom grupno-svojski odnos prema sredstvima za proizvodnju, što implicite sugerira i dominirajući (mješoviti) model organizacije samoupravnog preduzeća u kojemu je autonomija preduzeća povezana sa još uvijek odlučujućim uticajem državnih organa u raspolaganju viškom rada.

U odnosu na pitanje kako definisati samoupravljačku ulogu proizvođača, prof. Županov ustanovljava tri modela u kojima se ona ispoljava na različite načine: 1) tržišni model; 2) dirigistički model; 3) mješoviti model.

Kao i u prethodnom slučaju, u praksi se najčešće pojavljuje tzv. mješoviti model. Autor smatra da ulogu samoupravljača treba odrediti prema globalnom sistemu samoupravljanja i njegovih ciljeva, a ne u odnosu na organizacione jedinice tog sistema. Ulogu samoupravljaču valja definisati prvenstveno kao ideološku a ne kao ekonomsku komponentu. U donošenju ekonomskih odluka radnika treba voditi globalni interes radničke klase. Osnovni uslov za motivaciju radnika da prihvati samoupravljačku ulogu predstavlja visok stepen samoupravne svijesti, temeljita informisanost samoupravljača, odnosno organizovanost same radničke klase.

Jedno od još uvijek spornih pitanja teorije samoupravljanja (a još više prakse) odnosi se na razlikovanje između upravljanja i rukovođenja. U ovome nije sadržana samo značajna dilema jugoslovenske ideje samoupravljanja već i praktičan problem prisutan u gotovo svim sredinama. Županov se posebno bavi pitanjem profesionalizacije upravljanja, idejom koja nije nepoznata u jugoslovenskoj teoriji. Autor razlikuje tri funkcije:

- upravljanje
- rukovođenje (poslovođenje)
- samoupravljanje

Upravljanje predstavlja integraciju različitih funkcija u određenoj jedinici. Autonomno uređivanje unutrašnjih odnosa predstavlja samoupravljanje, što treba razlučiti od upravljanja. Samoupravljanje znači istovremeno i usklađivanje interesa užih grupa u okviru šire kolektivne zajednice. Rukovođenje je parcijalna aktivnost: ono obuhvata koordinaciju samo nekih funkcija. Na području upravljanja djelovala bi dva organa: profesionalna uprava i predstavnički organ radnika. Rukovođenje obuhvata odnose između i unutar organizacionih jedinica. Samoupravljanje obuhvata: 1) samostalno uređivanje odnosa u grupi, 2) medijaciju u međugrupnim odnosima. Pod medijacijom prof. Županov razumijeva usklađivanje interesa i permanentno rješavanje konflikata između institucionalne jedinice i realne kolektivne jedinice.

Interesantna su autorova zapažanja o načinu rješavanje konfliktnih situacija u različitim oblicima organizovanosti industrijskog društva — SAD i SFRJ. Svoju analizu prof. Županov temelji na pet osnovnih dimenzija: 1) te-

meljna vrijednosna orijentacija u sistemu; 2) uloge glavnih aktera; 3) bitni socijalni procesi u sistemu; 4) vršenje moći i 5) sankcionisanje pravila.

Na osnovu pregleda američkog i jugoslovenskog sistema industrijskih odnosa autor konstatuje da upravljanje konfliktom (prije svega se misli na štrajk) nije jednoobrazan proces. Ono se ne može zasnivati, kako zaključuje autor, na ad hoc izabranim rješenjima. U SAD kolektivno pregovaranje omogućuje institucionalizaciju upravljanja konfliktom, prvenstveno putem žalbenog postupka. Jugoslavenski sistem radničkog samoupravljanja tretira konflikt jednako sistematično, ali na latentnom nivou koji je mnogo teže prepoznati.

Isticanje nekoliko problemskih krugova kojima se autor bavi ilustruje svo bogatstvo sadržaja i ideja iznesenih u navedenoj studiji. Stoga je ona ne samo značajno edukativno štivo već i zanimljiva sociološka studija savremenog jugoslovenskog društva.

Ivica Josipović